

Prisiminti reiškia liudyti

VIKTORIJA DAUJOTYTĖ

Naujųjų metų pirmąją dieną gavau akademiko Eugenijaus Manstavičiaus laiškėlį – sveikinimą ir kvietimą prisidėti prie Jono Kubiliaus šimtmečiui rengiamos atsiminimų knygos. „Mes, Profesoriaus mokiniai...“, – iškart reagavau į šią frazę, kaip man itin artimą formulę, apimančią vienus iš pačių svarbiausių žmogaus ryšių. Savojo laiko Vilniaus universitete mačiau, kaip subtiliai ir kaip kūrybiškai veikia Mokytojai, įsitikinau, kad talentingi profesoriai ir yra universiteto šerdis. Lietuvos kardiologijos mokyklos kūrėjas Algimantas Marcinkevičius – kiek gabiausių medikų kilo iš jo aplinkos, kaip reiške pagarbą, vadino Mokytoju. Turėjo stiprių profesorių –mokytojų ir lituanistai. Ir sunkiausiu, tamsiausiu pokariu Lietuvių literatūros katedroje svarbiausias asmuo buvo Vincas Mykolaitis-Putinas, jo mokiniu save laikė ir profesorius Jurgis Lebedys, ir profesorė Vanda Zaborskaitė, nors ir išstumta iš universiteto, negalėjusi visai realizuoti savo profesoriškojo pašaukimo. Ir profesoriaus Donato Saukos savitoji literatūros hermeneutika rėmėsi į Vinco Mykolaičio-Putino literatūrologijos pamatus.

Iš matematikų, kur visada buvo išskirtinai gabių žmonių, esu patyrusi nuoširdžiausią Jono Kubiliaus kaip Mokytojo pripažinimą. Girdėjau apie jį daug pasakojimų, įsidėmėjau, kad Rektorius kviesdavosi pokalbiams į namus – ne tik savo mokinius, bet ir mokinukus – ir iš toliau, iš Lietuvos kaimų, kad ugdė matematikus ir kaip mąstančius, ir kaip veikimo instrumentus valdančius žmones. Iš Henriko Jasiūno, Matematikos fakulteto prodekano, Matematikos muziejaus kūrėjo, gal labiausiai patyriau Jono Kubiliaus įtakos veikimą. Žilagalvis, orus žmogus, jis jautėsi esąs lyg amžinas profesoriaus Jono Kubiliaus asistentas. Henrikas ir mane vis traukdavo arčiau matematikų. O juk buvau nuo matematikos toliausiame taške – tiesa, tik brėžiant tiesią liniją. „Matematika yra aukščiausia poezija“, – turbūt ne aš viena girdėjau šią Jono Kubiliaus pamėgtą frazę. Bet vienąkart bandžiau ir atsakyti: poezija, jei ji yra, yra ir aukščiausia matematika... Ne tik linijinis ryšys tiesiasi per žmones, jų pažiūras, pasirinkimus, įsipareigojimus. Mokinių įsipareigojimo Mokytojui atnaujintu ženklu virs ir mokinių, žymių profesorių, akademikų parengta Jono Kubiliaus šimtmečiui skirta knyga.

Pastaruosius metus iš naujo skaičiau šimtamečių poetų eilėraščius, mažiau apie Lietuvos žemės keleivius – žemininkus, apie Vytautą Mačernį, gimusį 1921 metų vasaros pradžioje, Jono Kubiliaus vienaamžį, kilusį ir iš artimo žemaičių krašto. Gal čia ir reikėtų prasitarti, kad Rektorius (gal jau pirmaisiais pralaisvėjimo metais) perdavė man pluoštą savo brolio Juozo, kalinio ir

tremtinio, eilėraščių (pats juos savo mašinėle perrašiau, – pasakė, – gal galima bus išleisti...) . Tos kartos gabiųjų likimai – eilėraščiai tuos likimus lydėjo, liko kaip liudijimai, kad sunkiausiomis akimirkomis žmogaus siela glaudžiasi prie žodžio. Kiekviena karta turi savo likimą, bet 1920 – ujų (apibendrinta prasme) gimimo karta, jau lietuviškos pradžios mokyklos auklėta, itin linko prie literatūros, poezijos. Jonas Kubilius turėjo gilų literatūros, poezijos pojūtį. Ir tuose momentuose, kuriuos bandysiu santūriai paliudyti, tai atsispindės. Žinau, kad tebežvelgiu į Rektorių su adoracija, tad santūrumo pozicija būtina, kad kaip nors neišdidinčiau savo matymo, juolab – matančiosios reikšmės.

Neatsimenu pačių pirmųjų įspūdžių. Mano laikų studentams Rektorius buvo didelė ir tolima figūra. Kokiuose renginiuose matydavau kalbantį ar sėdintį prezidiume. Turbūt pirmą sykį tiesiogiai susitikau 1967 metų pavasarį. Lietuvių literatūros katedros vedėju, kaip vėliau, jau būdama aspirantė, supratau, „spaudžiant“ Jonui Kubiliui, jau buvo Jurgis Lebedys, itin rūpinęsis studentų mokslinių interesų skatinimu. Buvau aktyvi Studentų mokslinės draugijos (SMD) narė. Moksliniam studentų darbui apskritai buvo skiriama daug dėmesio – manau, kad ir tai buvo Rektoriaus pozicija. Vykdavo studentų mokslinės konferencijos, darbų apžiūros. Fakultetuose, o paskui ir universitetinės. Laimėjau svarbią vietą universiteto SMD darbų apžiūroje – gal ir pirmą, bet gerai neatsimenu. Universiteto Didžiojoje aktų salėje – taip vadinosi – Čiurlionio gatvėje buvo didelis, šviesus renginys, koncertavo universiteto kolektyvai, apdovanojami nugalėtojai. Iš Rektoriaus rankų gavau pirmąjį apdovanojimą – Diplomą; ilgai saugojau mažą, mėgėjišką nuotraukėlę su besišypsančiu, dar jaunu Rektoriumi. Atrodė svarbu, o ir iš tiesų buvo. Išimties keliu, nes vieta nebuvo numatyta, rūpinantis profesoriui Jurgiui Lebedžiui, buvau priimta į aspirantūrą (doktorantūrą). Nemanau, kad tai įvyko be Rektoriaus sutikimo.

Iš linksmesnių to laiko reakcijų – Lietuvių literatūros katedra ilgai juokėsi, kai sužinojo, kad Rektorius buvo pasikvietęs docentą Donatą Sauką, itin savitą, itin kūrybingą ir studentų mylimą dėstytoją. Pasikvietė ir perspėjo: auditorijoje dėstytojai turi vilkėti kostiumus, ryšėti kaklaraiščius... Donatas vaikščiojo su megztuku, atlapota apykakle. Ar su kokia striukele. Sakė nepažadėjęs pasitaisyti, bet Rektorius griežtai ir nereikalavęs. Bet ir neslėpęs savo nepasitenkinimo. Bent jau filologai jautė gana kietą, diktatorišką Rektoriaus valią. Ją vykdė ir etatų skirstymu, „davimu“ ar „nedavimu“.

1971 metais baigiau aspirantūrą, rengiausi ginti disertaciją. Buvau jau perskaičiusi bandomąją paskaitą. Žinojau, kad ir Jurgio Lebedžio (1970 metais staigiai, netikėtai mirusio) nuomone, turėjau likti katedroje. Ją palaikė Ir Vitas Areška, pradėjęs eiti katedros vedėjo pareigas. Derino su Rektoriumi. Sakė, kad Rektorius žiūrįs palankiai, pritariąs, bet tik su viena są-

lyga – katedra turi būti sustiprinta partiniais kadrais... Ta sąlyga buvo man labai sunki. Delsiau. Ir buvau pakviesta pokalbio. Tiksliai, aišku, neprisi-
 menu, bet Rektorius kalbėjo apibendrintai – išeities nėra, katedra visą laiką
 lyg po padidinamuoju stiklu, nereikia galvoti, kad kitiems nėra sunku, toks
 laikas, kad negalime išleisti iš akių svarbiausių dalykų, o pasirinkimai žmogui
 niekad nėra lengvi, niekad... Jaučiau, kad Rektorius galbūt kalba ir apie save.
 Prisiminė ir Jurgį Lebedį – katedroje slapta buvo pašnekama, kad vedėjauti
 katedrai profesorius buvęs tiesiog priverstas, nenorėjęs tos naštos. .. Ne-
 greit sužinosiu apie ištremtą Jono Kubiliaus motiną, brolius... Nuo to gana
 ilgo pokalbio įsidėmėjo, atsimindavo, paklausdavo kaip sekasi. Sakė skaitęs
 knygą apie Baltrušaitį, disertacinę – to paties krašto, Raseinių-Jurbarko...
 Ilgai negavau tuometinio vyr. dėstytojo etato, nors jau turėjau ir knygų, ir
 straipsnių Tas vyr. dėstytojas pirmiausia reiškė priedą prie menkos asistento
 ar tiesiog dėstytojo algelės, o statėmės kooperatinį butą. Lyg ir jutau nu-
 oskaudą. Ją dar paaitrindavo ir kokia su šypsenele mesta replika – Rektorius
 nevertina moterų, nelaiko jų lygiomis... O vis gaudavau iš Rektorato kokių
 „užsakymų“ – tai kalbą kokią parašyti, tai sveikinimą, vadinamąjį „adresą“.
 Ir pasakiau kartą tuometiniam fakulteto dekanui Jonui Balkevičiui, per kurį
 tuos „užsakymus“ gaudavau: tai juk nėra man privaloma, universitetas nieko,
 tai ir aš nieko... Kažkaip panašiai, gal ir vaikiškai... Dekanas persakė – jam
 patikusi ta intriga... Ir Rektoriaus reakcija buvusi netikėta – tvarkykite doku-
 mentus... Ne sykį galvojau – gal Rektoriui, valingam ir valdingam žmogui,
 trūko kad ir tokių menkų savo valios pareiškimų, gal jam reikėjo tvirtesnių
 žmonių? Neabejotinai. Juk telkė juos apie save, kad turėtų kuo pasiremti.
 Paklusniųjų, nuolankiųjų, juolab pataikaujančių, niekad netrūksta, tik jų
 nauda laikina. Ir pats buvo kontroliuojamas – net ir tų, kurie buvo ne tik
 įvairių „komitetų“, bet ir rektorato nariai. Visgi Rektorius rasdavo būdų
 padaryti, ką buvo užsibrėžęs. Toks asmenybės tipas – prisitaikyti, kad galėtų
 veikti bet kokiomis aplinkybėmis ir veikti tarsi skirtingomis savo prigimties
 pusėmis.

1975 – aisiais, dar savo darbo katedroje pradžioje, patyriau pirmą tokio
 masto susidūrimą su akivaizdžiu politiniu spaudimu literatūros tyrimui. Juozas
 Girdzijauskas, vienas gabiųjų katedros mokslininkų, Jurgio Lebedžio mokinys,
 mano disertacijos vadovas, parengė dataro disertaciją apie XX a. lietuvių
 eilėdarą. Ar galima įsivaizduoti, kad tokiam darbe galima buvo apeiti
 žymiuosius lietuvių išeivijos poetus – Joną Aistį, Bernardą Brazdžionį? O
 „užkliuvo“ neatpainiojamai, kad ir kiek dėta pastangų. Disertacijos gyni-
 mas nusikėlė gal aštuoneriems metams... Kodėl apie tai? Kad Vitas Areška
 tuomet perdavė Rektoriaus reakciją – padeklamavo kelis Jono Aiščio eilėraščius.
 Tebemokėjo. Jo kartos jaunystė buvo paženklinta poezijos. Padeklamavęs ir
 pridūręs – ką gi, su aplinkybėmis priseis skaitytis... Iš to laiko poetų mėgo

ir vertino Justiną Marcinkevičių – tvirtino tradiciją, kad universitete, viešai, poetas pristatytų savo kūrinis. Visad dalyvaudavo – kiek atsimenu.

Ir Justinas Marcinkevičius negailėjo Rektoriui gerų žodžių. Jo kalba, pasakyta 1991 metų sausio 29 iškilmingame Vilniaus universiteto Tarybos posėdyje Jonui Kubiliui baigiant savo ilgametę tarnybą, atitiko giliausias jo rektorstės motyvacias: tikėtina, kad apie tai jų abiejų buvo kalbėtasi – ir ne kartą. „Profesoriaus Jono Kubiliaus 33 rektoriavimo metai, be abejo, yra epocha Vilniaus universiteto istorijoje. Visi žinome, kokie sudėtingi tai buvo metai ir dešimtmečiai. Okupuota, praradusi savo valstybę ir savo inteligentiją, dešimtis tūkstančių gyvybių paguldžiusi miškuose ir miestelių aikštėse, trėmimų ir priverstinės kolektyvizacijos sugriauta ir nualinta Lietuva vis aiškiau ėmė suvokti, kad ji išsaugos ir galbūt išgelbės save, kurdama ir keldama savo mokslą, švietimą, kultūrą, gilindama ir plėsdama savo nacionalinės būties pažinimą, ugdydama tautinę inteligentiją – t. y. mobilizuodama ir aktyvizuodama visą savo intelektualinį ir dvasinį potencialą, papildydama jį vis naujom ir naujom aukštųjų mokyklų absolventų laidom. Vilniaus universitetui ir jo rektoriui čia teko pagrindinis uždavinys. Visi žinom, kaip nelengva buvo jį atlikti /.../“(„Garbingasis rektoriaus krėslas“). Ne, ne visi, ne visi ir norėjom, ir norim žinoti, kad buvo nelengva. Mums vis dar trūksta blaivumo, racionalumo vertinant sunkiuosius savo istorijos metus ir žmones, kuriems teko pagrindinė tų metų našta. Atskira pozicija, užimant aukštas pareigas, – vienu kartu ir prisitaikant, ir veikiant būdais, kurių bent visai nebuvo įmanoma sukontroliuoti.

1979 – ieji, Vilniaus universiteto 400 – ūjų metų jubiliejus, įtvirtinęs universiteto prestižą, be abejonės, pirmiausia buvo Rektoriaus nuopelnas. Pakilo žmonių dvasia – tas ėjimas su fakelais per Vilnių, žmonės Tauro kalno papėdėse, sveikinantys, mojuojantys. Tai buvo kažko dar didesnio Generalinė Repeticija, Repeticija veiksmo, prasidėjusio po gero dešimtmečio. Kiek buvo restauruota, kiek suremontuota, kiek meno kūrinių įsigyta. Dabar jau sunku įsivaizduoti, kad senajame universiteto ansamblyje dar buvo butų, kad buvo kiemų, užverstų šiukšlėm. Pagaliau atvėrė duris Šventų Jonų bažnyčia – tegul ir Mokslo muziejus, bet šventumo erdvė buvo žmonėms atverta, neabejoju, kad Rektorius žinojo, kad kada nors bus žengtas ir kitas žingsnis. Iš Filologijos fakulteto langų matydavom Rektorių nuolat vaikstantį kiemais, koridoriais, sustodavo Didžiajame kieme ir užvertęs galvą žvelgdavo į Šv. Jonų varpinę. Didysis Jonas ir mažasis Jonas – buvo taip sakoma, ir sakoma su meile. Ar kam nors pasisėkė šiame pasaulyje be meilės padaryti kokį svarbesnį darbą? Rektorius Jonas Kubilius Vilniaus universiteto jubilėjaus švente vykdė savo ambicingos programos svarbiausią punktą. Buvau įtraukta į darbų sukūrį – rašymų. Neturėjau tinkamo pasirengimo svarstyti sudėtingus universiteto istorijos klausimus, bet buvau įpareigota Rektoriaus

pasitikėjimo. Tariausi su VU Mokslinės bibliotekos bibliotekininku Vytautu Bogušiu. Reikėjo išlaikyti „oficialųjį stilių“ – buvau įtikinta, kad svarbiausia ne žodžiai, svarbiausia – veiksmai. Negreit priėjau savo pačios tiesą: ir žodžiai yra veiksmai.

Turbūt Rektoriaus 60 – metis, tikriausiai. Gavau prašymą – iš matematikų, gal iš Algimanto Bikelio, – parašyti sveikinimo tekstą. Įstrigo atmintyje, kad abejoju, ar galiu palikti jau parašytą ir man svarbų sakinį, kad tik tauta suteikia žmogui giliausius jo veiklos, jo pasišventimo aukštiesiems tikslams motyvus. Galiausiai palikau. Iš vieno pokalbio supratu, kad bent tą sakinį Rektorius perskaitė. Klausydavausi jo politinių kalbų partiniuose susirinkimuose, griežtų vertinimų, net smerkimų „linijos“ nesilaikantiems, žiūrėdavau į snaudžiantį kokiam prezidentume, galvodavau – ne, įžymus matematikas, pripažintas, gerbiamas asmuo, jis turi kitų atramų, bet yra labai atsargus. Tos atramos giliai paslėptos. Apie jas šiek tiek patyriau iš profesoriaus Česlovo Kudabos, jau Ramuvos laikais, kai buvo bandoma užgniaužti etninę, tautinę studentų veiklą.

Rektorius tarp mokslinių universiteto pasiekimų nuolat minėdavo baltistiką. Kalbos mokslas jam buvo artimas. Tikriausiai buvo bent skaitinėjęs Vinco Urbučio knygą „Baltų etimologijos etiudai“ (1981), kurioje analizuojama žodžių kilmė. Etimologija reikalauja matematikai artimo preciziškumo. Rektoriaus mintis ar bent stiprus tokios minties palaikymas – reikia imtis lietuvių etimologijos žodyno, kaupti medžiagą. Duoti moksliniai etatai, moksliniu vadovu tapo profesorius Vincas Urbutis. 1983 metais Baltų filologijos katedroje pradėta kaupti būtinąją medžiagą, daryti išrašus – po Ernsto Fraenkelio žodyno jau buvo praėję nemažai laiko. Gaila, kad tas toks svarbus darbas dirbamas per lėtai.

Kaip tautos mokslinio prestižo kėlimą suvokiau Rektoriaus inicijuotą seriją „Žymiausi Tarybų Lietuvos mokslininkai“; pavadinimas „dengė“ žymiųjų Vilniaus universiteto profesorių tyrimus, pristatymus. 1983 metais toje serijoje išėjo ir knyga „Profesorius Jurgis Lebedys“, sudaryta Juozo Girdzijausko. Rektoriui atrodė būtina išleisti ir knygą apie Vinčą Mykolaitį-Putiną, apie jo mokslinę, pedagoginę veiklą. Siūlyta to darbo imtis man. Bet tuo laiku pasirodė gabus lituanistas, mano diplomantas Vaidotas Daunys, apie Putiną parašęs vertingą diplominį darbą. Norėjau jam perspektyvos. Siūliau Rektoriui, bet sutiko, kad pateiktume anotaciją abiejų vardais. Tragiška Vaidoto mirtis nutraukė planus.

1984 metų rudenį per lituanistus perėjo nauja politinių insinuacijų banga. Patekau į tos bangos epicentrą. Užkliuvo Motiejaus Gustaičio, kunigo, žymaus pedagogo, poeto simbolisto, palankus vertinimas įvade jo poezijos knygai, išleisti „Versmių“ serijoje. Serijos įkvėpėjas ir Redacinės komisijos pirmininkas buvo Justinas Marcinkevičius. Rektoratas buvo insinuacijų „aktyvuotas“,

vyko paskaitų „vizitavimas“, ideologinės padėties svarstymas aukščiausiose to meto universiteto struktūrose, bet Rektorius visiškai nedalyvavo. Gal buvo išvažiavęs? Ir kai jau viskas kiek aprimo, nereagavo, nepasakė nė žodžio. Bet pritarė, bent taip man perdavė Vitas Areška, kad išeičiau metinių atostogų daktaro (habilituoto daktaro) disertacijai rašyti. Buvau teigiamai paminėta kažkioje Rektoriaus kalboje, kad atostogas tinkamai išnaudojau, kad pateikiau darbą. Prisidėjo prie mano „reabilitacijos“. Turbūt apie tą laiką esu buvusi Rektoriaus namuose – „susipažinti su mano biblioteka“, taip formulavo pakvietimą. Taip, biblioteka buvo įspūdinga, ypač lentynos su prieškarinės Lietuvos knygomis. Tokių lentynų buvau mačiusi – tos pačios kartos savo mokytojos, dar baigusios „Saulės“ gimnaziją, „kitomis“ knygomis užstatytas. Atrodo, kad Rektoriui buvo žinomi ir rusų literatūros, poezijos svarbieji vardai – netikėta buvo gauti Rektoriaus laišką su Anos Achmatovos kapo Komarove nuotrauka, paties ir daryta. Esu gavusi trumpų atsiliepimų apie savo knygas – tai man atskirai brangu.

Turbūt apie 1988 –uosius metus paskambino, kad rektorate palikęs man knygų apie feminizmą (jau neatsimenu, iš kurios Vakarų šalies); tada steigėme Moterų studijų centrą ir tas knygas atidaviau jo bibliotekėlei. Nemanau, kad tokio Centro idėja jam buvo artima, bet žvelgė tolerantiškai. Jautė laiką, jo pasikeitimus. Sakydavo jaučias, kad jo laikas baigėsi. Kalbėjomės apie jo brolio eilėraščius. Poezijos pasivyti neįmanoma, kas yra praleidęs savo laiką, gali išlikti tik paraštėse. Atrodo, kad Rektorius ir tai suprato. Bet tegul liksiąs nors ženklas to, ko žmogus norėjo.

O jūs pats? – kartą paklausiau Lietuvos mokslų akademijos salėje, kur per susirinkimus ar posėdžius sėdėdavo pirmoje eilėje, kairėje pusėje, dažniausiai vienas. Per pertraukas prieidavau, lyg jaučiausi turinti teisę, kažką bendro kalbėdavomės. Klausdama turėjau galvoje – gal ir jis pats ką rašas ar galvojas rašyti. Žinojau, kad yra bandęs rašyti dar gimnazijoje. Papurtė galvą. „Su užsidegimu“ rašęs tik matematikos darbus...

Pirmaisiais nepriklausomybės metais, kai regėjome šviesą, bet dar buvome aptraukiami ir „voratinklių“, Jonui Kubiliui artimesni žmonės galvojo, kad reikia knygos apie Rektorių, platesnio konteksto, aiškesnės tiesos. Buvau kolegų minima tarp galimų autorių. Ne, negalėjau tokiam darbui ryžtis. Bet parašiau bent įvadą „Santaros“ 1996 metais išleistai knygai valingu pavadinimu „Tarėme žodį ir jį išlaikysime“, sudarytai iš Rektoriaus kalbų, pasisakymų, interviu.

Paskutinis bandymas suvokti, kas buvo Jonas Kubilius, žemininkų bendrakartis, garsus Matematikas, tikimybių teorijos kūrėjas, pareigos ir valios žmogus, 2001 – ujų metų vasara, kai rengiau tekstą Jono Kubiliaus 80 – mečiui. Galvojau apie tos pačios kartos žmonių likimus – iš jau vokiečių okupacinės valdžios uždaryto Vilniaus universiteto išėjo Vytautas Mačernis, Al-

fonsas Nyka-Niliūnas, Kazys Bradūnas, Gediminas Jokimaitis– kas į pasaulį, kas į mirtį, kas į tremtį. 1958 metais tos pačios kartos Jonas Kubilius tapo universiteto rektoriumi. Kito, bet juk ir to paties. Lyg susimezgė gijos. Atsimenu, kad kalbos Šv. Jonų bažnyčioje epigrafu pasirinkau Jurgio Baltrušaičio poetinę frazę: „Aš ne visa pasakiau, / Bus po sunkumo sunkiau“. Nuo jos perėjau prie minties, kad viena iš sunkiausių žmogaus laisvių – prisiminti pareigos našta. Kad gyvenimo prasmė yra sunki. Ir kad Joną Kubilių galima suvokti kaip tos prasmės sunkį pakėlusį.